

Replik om ett lärobokshaveri

LENNART ANDERSSON PALM* Göteborgs universitet

Mitt kritiska inlägg om den nya universitetsläroboken i *Historisk tidskrift* häfte 3 (2015) har föranlett svar från de två medverkande Klas-Göran Karlsson och Martin Hårdstedt. Jag hade naturligtvis förväntat mig någon reaktion från redaktören, Maria Sjöberg, som ju ytterst ansvarat för bokens dramatiska revision av andra världskrigets historia. Men eftersom hon tydligen väljer att tiga vill jag här ge några slutkommentarer till Karlsson och Hårdstedt.

I sin lärobokstext mörklägger Hårdstedt det centrala faktum att det var på östfronten den stora vändpunkten i andra världskriget ägde rum. Röda arméns krigsavgörande insats – exempelvis slaget vid Stalingrad – trollas bort, och i stället förmedlas bilden av att det var västmakterna som spelade huvudrollen i kampen mot Hitler. Likaså förringas de ekonomiska framsteg i Sovjet som gjorde segern mot Tyskland möjlig. Därtill kommer svepande och missvisande formuleringar, till exempel att Sovjet tog ”halva Polen”.¹ Detta är att vilseföra studenterna.

Efter min kritik i *Historisk tidskrift* medger Hårdstedt nu delvis sina felsteg, men tycks vara oförmögen att dra några slutsatser av dem. I

* Professor i historia

1. Det område Sovjet inkorporerade 1939 motsvarade i stort sett området öster om den s.k. Curzonlinjen som på främst etniska grunder föreslagits som gräns mellan Polen och Sovjetunionen när efterkrigsgränserna skulle fastställas efter 1918. Området öster om linjen hade enligt vissa beräkningar tolv miljoner invånare, varav ungefär tre miljoner var polacker. Det nybildade självständiga Polen ansåg sig av historiska skäl ha rätt till området och erövrade det i det polsk-sovjetiska kriget 1920–1921. De tre miljonerna polacker i Hårdstedts ”halva Polen” skall jämföras med att hela Polens befolkning före andra världskriget uppgick till 35 miljoner. Området öster om Curzonlinjen tillhör i dag Vitryssland, Ukraina och Litauen, och bara en del polska ultranationalister anser i dag detta som ”polskt”. Man glömmer för övrigt ofta att Polen deltog i Tjeckoslovakiens delning hösten 1938 tillsammans med Tyskland.

stället anklagar han mig för att rycka ut ”till Sovjetunionens försvar” och tillskriver mig – helt utan grund – åsikten att Sovjet skulle ha varit ”demokratins försvarare”. Ett sådant sätt att argumentera kan knappast beskrivas som seriöst.

Lika egendomligt ter sig Hårdstedts klagomål på att jag hänvisar till översiktsverk och ”tvivelaktig” litteratur. Att jag kontrasterade den nya lärobokstexten mot översiktsverk av McKay och Alf W. Johansson var ju ett medvetet grepp för att belägga att Hårdstedt (och Karlsson) på ett betänkligt sätt reviderar en etablerad uppfattning. Några argument i sak för att den litteratur jag hänvisar till skulle vara tvivelaktig anför inte Hårdstedt.²

Ett av problemen med Hårdstedts grovhuggna pedagogik – att nöja sig med att beskriva Sovjetunionen som en totalitär stat som förtryckte och dödade den egna befolkningen – är att historien görs obegriplig. Hur kunde Sovjetunionen stå emot och besegra världens starkaste armé från en av tidens ledande industrinationer om regimen enbart terroriserade sin befolkning och om de ekonomiska framstegen bara var en propagandabluff?³

Överhuvudtaget tycks Hårdstedt inte ha förstått vidden av den samhällsomvandling som Stalinregimen ledde. I svepande ordalag hänvisar han till diktaturers förmåga att styra och ställa efter behag; detta skulle förklara såväl den sovjetiska industrialiseringen som förmågan att ”utveckla en enorm motståndskraft” under andra världskriget. Som om alla diktaturer skulle ha lyckats med – eller ens varit intresserade av – att industrialisera och modernisera det egna samhället. Som om inte diktaturer har fallit på grund av bristande folkligt stöd i samband med militära och utrikespolitiska motgångar av ojämeförsligt mildare slag än dem Stalinregimen fick utstå, till exempel militärjuntorna i Grekland 1974 och Argentina 1983. Tror verkligen Hårdstedt att Sovjetregimen

2. Den enda litteratur som Hårdstedt själv hänvisar till är – förutom en bok av kollegan Karlsson – just ett översiktsverk, nämligen Stéphane Courtois (red.), *Kommunismens svarta bok* (Stockholm 1999). En bok som för övrigt blivit starkt omstridd, så starkt att t.o.m. Nicolas Werth, ansvarig för bokens Sovjetavsnitt, strax såg sig tvungen att offentligt ta avstånd från huvudredaktörens Stéphane Courtois jämförelser mellan kommunism och nazism, se internet <http://www.lemonde.fr/idees/article/2007/08/15/retrocontroverse-1997-communisme-et-nazisme-histoire-et-memoires_944685_3232.htm> (28/1 2016).

3. Att hänvisa till den materiella hjälpen från västmakterna duger inte; den hade förvisso sin betydelse (jeepar, lastbilar m.m.), men kom igång på allvar först efter slaget vid Stalingrad, krigets vändpunkt. Se Lennart Samuelson, *Tankograd: Den ryska hemmafrontens dolda historia 1917–1953* (Stockholm 2007) s. 182.

hade kunnat utveckla en sådan "enorm motståndskraft" om den endast åstadkommit terror och svält?

Vad Karlsson anbelangar klagar han inledningsvis över att jag inte tillräckligt håller isär hans och Hårdstedts texter. Men det är väl helt rimligt att kommentera den helhetsbild som läroboken förmedlar? Har ingen kommunikation mellan författarna förekommit? Lika missriktad är Karlssons kritik mot att jag inte kommenterat hans skildring av de sovjetiska efterkrigsdecennierna. Min ambition var ju uttryckligen begränsad till att granska bilden av andra världskriget.

I övrigt är Karlssons mångordiga svar på min kritik inte helt lätt att få grepp om. Han varvar utfall mot mig, som lömskt svartmålar honom, som saknar poänger och nyanser etcetera, med ansatser till sakargument. Med stigande förundran noterar man att Karlsson framhärdar i sin sensationella uppfattning att Storbritannien var Nazitysklands huvudmotståndare under hela andra världskriget, inte bara 1939–1941. Skälet skulle vara att briterna stod för demokrati, frihet och mänskliga rättigheter. Men Tysklands huvudmotståndare borde väl vara den makt mot vilken de utan jämförelse mest omfattande och mest obarmhärtiga striderna utkämpades? Den motståndare i kamp mot vilken kriget avgjordes? Och den motståndare som Hitler redan från början, ja, långt innan andra världskriget bröt ut, av ideologiska skäl utsett till primärt krigsmål och koloniseringsobjekt?

Karlssons hyllning till Storbritannien som demokratins och frihetens garant ter sig paradoxal mot bakgrund av hans anklagelse att jag "vitmålar" den sovjetiska historien och står för en svartvit historieskrivning. Har Karlsson hört talas om det brittiska imperiet? Churchills krigsmål var ju att bevara detta diktatoriska – eller "totalitära", för att använda ett av Karlssons favoritord – styre. Churchillregeringen bär ett blytungt ansvar för svältkatastrofen i Bengalen just under krigsåren, ett skeende som symptomatiskt nog inte tas upp i läroboken.⁴ Hitler var en av det brittiska imperiets varmaste beundrare. Särskilt föredömligt var, enligt Führern, briterernas herravälde i Indien, och han hoppades att just Sovjetunionen skulle bli tyskarnas Indien. Den tyska krigsföringen i öster hade följdriktigt kolonialkrigskaraktär och var långt brutalare än

4. Om den i hög grad människoskapade svälten i Bengalen, se Madhusree Mukerjee, *Churchill's Secret War: The British Empire and the Ravaging of India During World War II* (New York 2010); Amartya Sen, *Identitet och våld* (Göteborg 2006) s. 105.

krigföringen mot exempelvis engelsmännen. Men för Karlsson var likväl Storbritannien Tysklands huvudmotståndare även åren 1941–1945.⁵

Karlssons svar kännetecknas knappast av klarhet. Efter att ha antytt att andra världskriget utlöstes gemensamt av ”två aggressiva Östersjömakter” gör han plötsligt halt och förklarar att ingen historiker kan avgöra graden av skuld till krigsutbrottet hos olika aktörer. Överhuvudtaget har både han och Hårdstedt i sina svar svårt att tala klarspråk i frågan huruvida Tyskland var det andra världskrigets aggressor eller om det var de båda ”totalitära” staterna som tillsammans framkallade kriget. Inte blir det bättre av att Karlsson i ett ögonblick av postmodernistisk yra, börjar tala om två ”berättelser” om andra världskriget och dess förspel. Historikerns uppgift är ju att avgöra vilken av dem som överensstämmer med verkligheten!

Ett gemensamt drag hos författarna är också att de blir svårt provocerade om någon pekar på de ekonomiska och sociala framsteg som – jämte terror och frihet – präglade det sovjetiska samhället under 1930- och 1940-talen. Att nämna något annat än våld och förtryck är för dem att ”vitmåla” Sovjet, rycka ut till den totalitära statens försvar etcetera. En historievetenskaplig hållning vore tvärtom att försöka ge en allsidig belysning av det sovjetiska samhällets komplexa struktur. I en skildring av andra världskriget blir uppgiften att analysera regimens förmåga att föra krig. Förutom repressionen måste man då lyfta fram de drag i den sovjetiska samhällsutvecklingen som gav upphov till den ekonomiska och militära styrka – och det folkliga stöd – utan vilket kriget mot Nazityskland aldrig hade kunnat vinnas. Det var bland annat den totala frånvaron av sådana synpunkter i Karlssons och Hårdstedts lärobokstexter som fick mig att beskriva dem som skeva och tendentiösa. Inget av vad de nu anför i sina svar rubbar det omdömet.

5. Jürgen Zimmerer beskriver det tyska kriget mot Sovjet och Polen som det största koloniala erövringskriget i världshistorien. Han refererar också Hitlers yttrande i september 1941 att det ryska territoriet skulle bli tyskarnas motsvarighet till brittiska Indien. Jürgen Zimmerer, ”Colonialism and the Holocaust: Towards an archeology of Genocide” i Dirk Moses (red.), *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History* (New York 2004) s. 49, 56, 67. Att nazisternas ideologi och politik hade koloniala drag och att deras krigföring i öst var ett slags kolonialkrig påpekas här och var i litteraturen. Se t.ex. Mark Mazower, *Den mörka kontinenten: Europas nittonhundratals historia* (Göteborg 2000) s. 88; Joachim Fest, *Hitler: En biografi* (Stockholm 2000) s. 695; Alf W. Johansson, *Den nazistiska utmaningen: Aspekter på andra världskriget* (Stockholm 2006) s. 24; Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* (Stockholm 2011) s. 47.

Framtidens historiestudenter riskerar med den nya boken att bli närmast ignoranter beträffande både andra världskriget och dess förspel, oförmögna att associera till nyckelbegrepp som München 1938 och Stalingrad. Sorgligt!